

ETNOLOŠKO RAZISKOVANJE SLOVENCEV NA MADŽARSKEM MED 1945 IN 1983

V etnološkem raziskovanju Slovencev na Madžarskem lahko razlikujemo tri večja obdobja: 1. pred prvo svetovno vojno, 2. med obema vojnoma, 3. po drugi svetovni vojni. V prvem obdobju (od 12. stoletja do 1920) so živeli Slovenci na Ogrskem zlasti na področju med Muro in Rabo. Leta 1920 se je večji del teh Slovencev priključil h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev v pokrajini Prekmurje. Najsevernejši del pokrajine med Muro in Rabo — blizu 94 km² med Srebrnim bregom in reko Rabo pri Monoštru — je ostal v Madžarski. Od takrat se to področje imenuje Porabje, Slovensko Porabje, njegovi prebivalci pa rabski oziroma porabski Slovenci. V vaseh Gornji Senik (Felsőszőlőnők), Doljni Senik (Alsószőlőnők), Sakalovci (Szakonyfalva), Slovenska ves (Rábatótfalu), Števanovci—Otkovci (Apátistvánfalva—Újbalászfalva), Andovci (Orfalu), Verica—Ritkarovci (Kétyölgy), v mestu Monošter (Szentgotthárd) in drugod po Madžarskem živi okrog 5000 Slovencev.

Če primerjamo število etnoloških člankov v treh razdobjih, lahko ugotovimo, da se je njihovo število znatno (6-7-kratno) povečalo po letu 1945. V 19. stoletju in v začetku 20. stoletja je bila večina člankov napisana v madžarščini. V slovenščini je bil napisan en sam članek, in sicer spod peresa Antona Trstenjaka, ki je l. 1884 objavil „Jok pri

pogrebu" na Gornjem Seniku.¹ Članek Valentina Bellosicsa je izšel tudi v nemški izdaji monografije o Avstro—Ogrski.²

Med obema vojnoma je v slovenščini objavil krajše spise o „rabskih Slovencih" profesor prekmurskega rodu Vilko Novak.³ V tem času je napisal pomembna etnološka članka o odprtih ognjiščih in o lovu na brinjevke pri rabskih Slovencih prvi prekmurski znanstvenik, ravnatelj szombathejskega Muzeja Savaria Avgust Pavel.⁴ Profesor monoštrske gimnazije Kálmán Vakarcs je v svojih spisih o monoštrskem okraju zapisal podatke tudi o ljudskem življenju v slovenskih vaseh.⁵

Po letu 1945 je bilo za etnologijo Slovencev na Madžarskem objavljenih okoli 60 daljših in krajših spisov. Več ko polovica je bila objavljena na Madžarskem, in sicer večina v slovenščini od domačih avtorjev. Prvi etnološki spis domačega avtorja je nastal pravzaprav že pred prvo svetovno vojno, objavljen pa je bil šele leta 1974. Rokopis kmeta Alojza Dravca iz Slovenske vasi z naslovom Národna vera i navade v vési je objavil Vilko Novak v zborniku Traditiones.⁶ V nekem svojem drugem članku je Vinko Novak napisal, da je ta rokopis „doslej najboljše besedilo v porabskem narečju... njegova odlika je duhovito, zabavno, kritično, čeprav včasih moralizirajoče pripovedovanje... natanko opisuje ljudske šege in z njimi zvezana verovanja... V slovenski etnološki literaturi nimamo tako prijetno, obenem pa temeljito napisanega podobnega spisa, pa še v narečju in od kmeta."⁷

Po dolgem zatišju se porabski Slovenci od začetka sedemdesetih let naprej spet oglašajo s članki o svoji ljudski kulturi v tedniku Demokratske zveze južnih Slovanov na Madžarskem, Narodnih Novinah—Ljudskem listu in v Zvezinem letniku, Narodnem Kalendarju — Ljudskem kalendarju.

V teh publikacijah so zapisane pravljice, vremenske napovedi, pregovori, ljudske pesmi in podatki o „borovem gostovanju", pripovedke o monoštrski bitki, podatki o izdelovanju bučnega olja, česanja perja itd.⁸ Leta 1975 je izšel prvi zvezek „Etnografije južnih Slovanov na Madžarskem", kjer je bil objavljen članek o ženitovanjski šegi „podaraj", pri katerem nevesta pobira darove pred poroko. V naslednjih petih zvezkih te publikacije je bilo objavljenih še šest slovenskih člankov (o ljudski meteorologiji na Gornjem Seniku, o pustnih šegah, o žetvi in mlačvi, o pridelovanju ajde, o etnoloških spisih v zvezi s porabskimi Slovenci in o Avgustu Pavlu).⁹ Polovico teh člankov so napisali domači avtorji, polovico pa etnologi iz Slovenije.

Prvi etnolog iz Slovenije, Vilko Novak, se je zanimal za porabsko ljudsko kulturo že med obema vojnoma. Njegovo prvo delo po drugi svetovni vojni, ki vsebuje tudi etnološke podatke, je knjižica Slovensko Porabje, ki sta jo izdala z Jožetom Maučecem.¹⁰ Vilko Novak je v tej knjižici na kratko opisal naselja, stavbarstvo, poljedelstvo, pridelovanje lanu, lov na brinjevke in prehrano v Slovenskem Porabju. Omenil je šege ob Lucijinem dnevu in božiču in opozoril na ostanek splošno

Letnik 23/1983 končujemo z dvojno številko Glasnika. Te navade do sedaj nismo poznali, vendar pa smo po njej posegli zato, da se izdaja lanskega letnika ne bi vlekla v nedogled.

Ob zaključku letnika pa še to: Uredništvo se je ves čas trudilo, da bi kljub težkim gospodarskim pogojem ohranilo Glasnik na dostojni ravni. V marsičem nismo uspeli. Izjalovile so se nam letošnje tematske številke, že dolgo časa Glasnik ne prinaša več etnološke bibliografije, zaspala je rubrika Polemike itd. Priznati moramo, da temu ne botrujejo samo finančni vzroki, ampak tudi neodzivnost bralcev in sodelavcev, oz., da je bila skrb za Glasnik prepuščena zelo ozkemu krogu sodelavcev. Glede nato, da je Glasnik trenutno edina ažurna (čeprav je tudi daleč od tega) etnološka revija na Slovenskem, se tako slabemu odzivu lahko samo čudimo. Ali pa tudi ne. Novemu uredništvu želimo več sreče.

Uredništvo

Slika na naslovni strani: dr. Valens Vodušek po snemanju v Ritkarovcih v Porabju, 6. marca 1970. Foto Mirko Ramovš. Fotografijo LX-XIX/26 in negativ hrani sekcija za glasbeno narodopisje v Ljubljani.

slovenskega narekanja, ko v Števanovcih „za to naprošene ženske objokujejo pokojnika“, v Sakalovcih pa „ženska počaka na pokopališču prihoda pogrebcev in jih pozdravi s posebno pesmijo.“¹¹ V članku Etnografski značaj Slovenskega Porabja iz leta 1948 pravi V. Novak „Največ se je mogel avtor opirati na Košičeve in Pavlove spise... najboljše je poglavje o svatbah, na drugih področjih pa se je bilo treba omejiti na naštevane ter navajanje narečnih izrazov. Med življenjskimi šegami sta najboljše opisana smrt in pogreb, mnogo manj pa je o letnih šegah.“¹² V naslednjih petih člankih — leta 1948, 1949, 1958, 1968 in 1970 — je Vilko Novak obravnaval raziskovalno delo Avgusta Pavla (v treh člankih) in Jožefa Košiča (v dveh člankih) v slovenskih vaseh v okolici Monoštra.¹³ Leta 1975 je podal pregled vseh madžarskih spisov o prekmurskih Slovencih, leta 1977 pa pregled etnoloških spisov o porabskih Slovencih.¹⁴ V 4. zvezku Etnografije južnih Slovanov na Madžarskem je pisal o življenju in delu Avgusta Pavla.¹⁵ Vilko Novak je kot prekmurski rojak in najboljši poznavalec življenja porabskih Slovencev napisal največ etnoloških člankov o Slovencih na Madžarskem.

Prva ekipa slovenskih etnologov iz Ljubljane je obiskala Slovensko Porabje na Madžarskem leta 1971. Takrat so sodelavci Glasbeno narodopisnega inštituta in Inštituta za slovensko narodopisje začeli sistematično raziskavo Slovenskega Porabja, ki je trajala več let. Zbrano gradivo je bilo objavljeno že v naslednjih letih. V prvem letniku zbornika Traditiones je Niko Kuret objavil podatke o šegah in navadah ob glavnih praznikih in drugih pomembnih dnevih leta.¹⁶ Najobsežnejšo študijo o Ženitovanjskih šegah v Prekmurju s posebnim ozirom na Porabje je leta 1973 objavila Helena Ložar—Podlogar.¹⁷ Po V. Novaku je ta razprava „za Avgusta Pavla spisi najboljše razprava o enem samem predmetu iz porabskega življenja“.¹⁸ Zmaga Kumer je leta 1975 v knjigi Pesem Slovenske dežele priobčila 11 ljudskih pesmi iz Slovenskega Porabja.¹⁹ V budimpeštanskem zborniku Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem je Niko Kuret leta 1977 objavil študijo o pustnih šegah.²⁰

Od madžarskih raziskovalcev je o Slovencih v okolici Monoštra največ pisal József Csaba, ki je med drugo svetovno vojno živel in deloval kot notar v Gornjih Petrovcih. V tem času je zbiral etnološko gradivo na prekmurskem Goričkem, po letu 1945 pa v Slovenskem Porabju. Med leti 1945 in 1982 je objavil šest člankov v madžarščini (o nabitiranju gob, o čebelarstvu, o magičnih znakih v obliki križa, o rožmarinu v ljudskem življenju itn.) in enega v slovenščini (Običaji v zvezi z vodnjaki).²¹ Sodelavec muzeja v Körmendü Károly Madáchy je leta 1977 v slovenščini objavil članek o pridelovanju in uporabi ajde pri Slovencih v Železni županiji.²² Pomemben je še članek arhitekta Anikója Gazde o posebnostih naselij in stavbarstva v slovenskih vaseh Železne županije, ki ga je objavila leta 1967 v madžarskem časopisu za spomeniško varstvo.²³ V knjigi Jánosa Bárdosija o

geografskih imenih v Železni županiji so zapisana tudi slovenska ledinska imena.²⁴

Poleg tematskih člankov je bilo napisanih tudi nekaj teoretičnih člankov in sestavljenih nekaj bibliografij. Prvo etnološko bibliografijo „rabskih Slovencev“ je leta 1935 v knjigi Slovenska krajina sestavil Vilko Novak.²⁵ Prvi teoretični članek o „Vendskih (= prekmurskih) etnoloških raziskavah“ je napisal Béla Bálint leta 1947, v času druge svetovne vojne, ravnatelj muzeja v Murski Soboti. Po njegovem mnenju „etnološko zbiralno in raziskovalno delo med „vendi (= prekmurci) lahko opravljajo... predvsem tisti, ki enako govorijo vendski (= prekmurski) in madžarski jezik“.

Do naslednjega pregleda je prišlo šele leta 1971, oziroma 1977, ko je bilo objavljeno predavanje Józsefa Csabe, ki ga je končal s temi besedami: „Raziskovanje in zbiranje bi lahko povezali z ustanovitvijo „Slovenskega etnološkega muzeja“ na Gornjem Seniku ali v Monoštru, poimenovanega po dr. Avgustu Pavlu“. Ta zamisel se je uresničila leta 1983, ko je bil v Monoštru odprt Lokalno-ozgodovinski in narodnostni muzej. V muzeju je v postavitvi avtorice pričujočega članka dobila svoj prostor tudi razstava „Slovenci v okolici Monoštra“. Razstavljenih je 14 fotografij, ki jih je v slovenskih vaseh posnel József Csaba v 1940-ih letih.²⁷ Vilko Novak je leta 1975 v zborniku Traditiones predstavil madžarske spise o etnologiji prekmurskih Slovencev, pomembnejše spise o porabskih Slovencih pa je prikazal v budimpeštanski Etnografiji južnih Slovanov... leta 1977.²⁸ Avtorica tega članka je med letoma 1978 in 1983 v več — v madžarskem in slovenskem jeziku napisanih — člankih opozorila na pomen etnološkega raziskovanja Slovencev na Madžarskem. V knjigi Slovensko Porabje je leta 1982 podala kratek pregled letnih in življenjskih šeg in izbor bibliografije o Slovencih na Madžarskem.²⁹

Slovensko Porabje je danes v raziskovalnem območju Muzeja Savaria v Szombatheju. V rokopišni zbirki muzeja so rokopisi o naseljih, stavbarstvu, lončarstvu, poljedelstvu, šegah, verovanju in besedni umetnosti v slovenskih vaseh Železne županije. V fototeiki je največ posnetkov o materialni kulturi. Fotografije prikazujejo stanovanjske in gospodarske stavbe, delovno orodje, poljedelstvo, čebelarstvo in lov. Manj je slik o družbeni in duhovni kulturi. Te so v zvezi z verovanjem, nošo, ljudsko umetnostjo in družino. V predmetni zbirki je največ poljedelskega orodja in kuhinjske opreme. Leta 1979 je Muzej Savaria odkupil in pripeljal v Szombathely brunarico z Gornjega Senika. Hiša bo v szombathejskem muzeju na prostem ponazarjala stanovanjsko kulturo Slovencev na Madžarskem v 18. stoletju. Na etnološkem oddelku Muzeja Savaria je od leta 1979 zaposlen kustos-etnolog slovenske narodnosti, ki raziskuje predvsem etnološko podobo Slovencev v Železni županiji.

Opombe

¹Anton Trstenjak, Navade v Prekmurcu (Jok pri pogrebu). Slovan. Ljubljana 1884, 341—342.

²Valetin Bellosics, Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitatus. Die öst.-ung. Monarchie in Wort u. Bild IV. Wien 1896, 259—270.

³Vilko Novak, Pri rabskih Slovencih. Slovenec 1931, št. 235. Isti, Rabski Slovenci, Slovenija 1933, št. 6. Isti, Slovenci na Madžarskem. Vodnikova pratika 1935, 50—51.

⁴Pável Ágoston, Nyilttűzhelyű konyhók o hazai szlovénoknál. Ethnographia 1927, 129—144 (= Odprta ognjišča v kuhinjah naših Slovencev). Pavel Avgust, Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. Etnolog IV (1931), 125—145. Pável Ágoston, Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. Neprijzi Értesítő 1942, 141—163 (= Lov na brinjevke v Prekmurju in v Őrségju).

⁵Vakarcs Kálmán, Tuskóhúzás a szentgotthárdi járásban. Ethnographia-Népélet XLIV. 139—149 (= Borovo gostuwanie v monoštorskem okraju). Isti A szentgotthárd-muraszombati járás ismertetése. Szombathely 1939 (= Opis okraja Monošter—Murska Sobota).

⁶Alojz Dravec, Národna vera i navade v vési. Traditiones 3. Ljubljana 1974, 166—174.

⁷Vilko Novak, Etnološki spisi o porabskih Slovencih. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, s. 46.

⁸Marija Kozar—Mukič, Česanje perja na Gornjem Seniku. Narodni kalendar—Ljudski koledar 1975, Budimpešta, s. 170. Isti, Pridobivanje bučnega olja na Gornjem Seniku. Narodni kalendar—Ljudski koledar, Budimpešta 1976, 169—170.

Erő Eperjessy, Spomin na monoštorsko bitko v slovenskih pripovedkah. Narodni kalendar—Ljudski koledar, Budimpešta 1977, 165—167.

Pavlič Irena, Borovo gostuwanie v Slovenski vesi. Narodni kalendar—Ljudski koledar, Budimpešta 1982, 194—196.

⁹Pavlič Irena, Podaraj. (Prispevek k slovenskim ženitovanjskim šegam v Porabju). Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. Budimpešta I. 1975, 149—155.

Niko Kuret, Pust („Fašenek“) v Porabju. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, 52—61.

Károly Madáchy, Pridelovanje in uporaba ajde pri Slovencih v Železni županiji. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, 143—149.

Vilko Novak, Etnološki spisi o porabskih Slovencih. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, 37—51.

Marija Kozar—Mukič, Ljudska meteorologija na Gornjem Seniku. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 3. Budimpešta 1979, 149—157.

Irena Pavlič, Žetveni in mlatveni običaji v Porabju. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 5. Budimpešta 1982, 103—117. József Csaba, Običaji v povezavi z vodnjaki in naravnimi vrelci v slovenskih vaseh v Železni županiji. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 5. Budimpešta 1982, 119—130.

¹⁰Jože Maučec—Vilko Novak, Slovensko Porabje. Ljubljana 1945.

¹¹Prav tam, s. 20.

¹²Vilko Novak, Etnografski značaj Slovenskega Porabja. Slovenski etnograf I. Ljubljana 1948, 90—106.

Isti, n. d. 1977, s. 45.

¹³Vilko Novak, Avgust Pavel. Slovenski etnograf I. Ljubljana 1948, 136—139.

Isti, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja. SE II. Ljubljana 1949, 100—110.

Isti, Jožef Košič, prekmurški pisatelj. Razprave III. SAZU. 2. razr. Ljubljana 1959, 233—278.

Isti, Avgust dr. Pavel. Jezik in slovstvo XIII. 4. Ljubljana 1968, 127—130.

Isti, Življenje in delo Avgusta Pavla. Razprave SAZU VII. Ljubljana 1970, 293—340.

¹⁴Vilko Novak, Madžarski spisi o ljudskem življenju v Prekmurju. Traditiones 4. Ljubljana 1975, 155—174.

Isti, Etnološki spisi o porabskih Slovencih. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, 37—51.

¹⁵Vilko Novak, Življenje in delo Avgusta Pavla. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 4. Budimpešta 1982, 7—26.

¹⁶Niko Kuret, Iz porabskih zapiskov. Traditiones I. Ljubljana 1972, 195—203.

¹⁷Helena Ložar—Podlogar, Ženitovanjske šege v Prekmurju s posebnim ozirom na Porabje. Traditiones 2. Ljubljana 1973, 121—146.

¹⁸Vilko Novak, n. d. 1977, s. 45.

¹⁹Zmaga Kumer, Pesem slovenske dežele, Ljubljana 1975.

²⁰Niko Kuret, Pust („Fašenek“) v Porabju. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, 52—61.

²¹Csaba József, Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendeknél. Ethnographia LII. Budapest 1945, 70—72 (= Nabiranje gob in njihova uporaba pri Slovencih).

Isti, A vendek népi méhészkedéséről. Ethnographia LIX. Budapest 1948, 125—128 (= O ljudskem čebelarstvu pri Slovencih).

Isti, Kereszt alakú varázsjelek alkalmazása a vendeknél. Neprijzi Közlemények I. Budapest, 1956, 102—109 (= Magični znaki v obliki križa pri Slovencih).

Isti, Adatok a Vendvidék népi méhészkedéséhez. Etnographia LXXXII. Budapest 1971, 70—73 (= Podatki o ljudskem čebelarstvu pri Slovencih).

Isti, Rozmaring a vasi népeletben. Vasi Szemle 4. Szombathely 1974, 118—124 (= Rožmarin v ljudskem življenju Želzne županije).

Isti, Gyűjtőúton a Vendvidéken. Vasi Honismereti Közlemény mell. I. sz. Szombathely 1977 (= Na terenskem delu v Slovenski krajini).

Isti, Običaji v povezavi z vodnjaki in naravnimi vrelci v slovenskih vaseh v Železni županiji. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 5. Budimpešta 1982, 119—130.

²²Károly Madáchy, Pridelovanje in uporaba ajde pri Slovencih v Železni županiji. Etnografija južnih Slovanov na Madžarskem. 2. Budimpešta 1977, 143—149.

²³Gazda Anikó, Vas megye szlovének lakta településeinek települési és építészeti sajátosságai. Műemlékvédelem XI. Budapest 1967, 21—30 (= Posebnosti naselja in stavbarstva Slovencev v Železni županiji).

²⁴Bárdosi János, Vas megye földrajzi nevei. Szombathely 1982 (= Geografska imena v Železni županiji).

²⁵Vilko Novak, Bibliografija o Slovenski krajini. Slovenska krajina. Beltinci 1935.

²⁶Bálint Béla, Vend néprajzi kutatások. Ethnographia—Népélet LVIII. Budapest 1947, 186—190.

²⁷Csaba József, n. d. 1977.

²⁸Vilko Novak, n. d. 1975 in 1977.

²⁹Marija Kozar—Mukič, Etnologija in narodnostne manjšine. Glasnik SED 18/2. Ljubljana 1978, 46—48.

Isti, Etnološko raziskovanje v Porabju. Narodni kalendar—Ljudski koledar. Budimpešta 1979, 185.

Isti, A Vas megyei szlovének néprajzi kutatásáról. Vasi honismereti közlemények. Szombathely 1979., 42—44 (= O etnološkem raziskovanju Slovencev v Železni županiji).

Isti, Vključitev Porabja v raziskovalni projekt „Način življenja Slovencev XX. stoletja“. Glasnik SED 20/3. Ljubljana 1980, 123—124.

Isti, A magyarországi szlovének néprajzi vizsgálatának mai helyzete és eredményeinek összessége. A II. békéscsabai Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadása. Budapest—Békéscsaba 1981, 559—564 (= Današnje stanje in rezultati etnološkega raziskovanja Slovencev na Madžarskem).

Isti, Iz bibliografije o Slovencih na Madžarskem. Slovensko Porabje. Celje 1982, 117—123.

Isti, Etnološke raziskave in načrti. Narodni kalendar—Ljudski koledar. Budimpešta 1983, 183—184.

Isti, A Szentgotthárd környéki szlovének. Slovenci v okolici Monoštra. Die Slowenen in der Umgebung von Szentgotthárd. A szentgotthárdi helytörténeti és Nemzetiségi Múzeum által kiállításának vezetője. Szentgotthárd 1983, 3—4, 9—10, 15—16 (= Vodnik po stalni razstavi Lokalno zgodovinskega in narodnostnega muzeja v Monoštru).

MARIJA KOZAR — MUKIČ